

การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์
เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
Sangha's Participation in Preservation of
World Heritage Sites Ayutthaya Province

พระครูประโชติภัทรคุณ
Phrakhruprachotphattarakun

เจ้าอาวาสวัดท่าตอ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13150
Abbot of wat-thator Phra Nakhon Si Ayutthaya Thailand 13150
E-mail: watthator@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลก ศึกษาระดับการมีส่วนร่วม และวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยใช้วิธีการศึกษาวิจัยแบบผสมวิธี (Mix Methods) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey Research) โดยศึกษาตามกรอบแนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ โคเฮน จอร์น และ นอร์แมน อัปฮอฟฟ์ (Cohen Jonh & Norman T.Uphoff) ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม 3) การมีส่วนร่วมด้านการได้รับประโยชน์ และ 4) การมีส่วนร่วมด้านติดตามผลและประเมินผล กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาวิจัย ได้แก่ พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการคัดเลือกแบบเจาะจง จำนวน 324 รูป วิเคราะห์ข้อมูลโดย (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) หาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) การทดสอบ ค่าที (t-test) การวิเคราะห์ ความแปรปรวนทางเดียว (One Way Analysis of Variance) และเปรียบเทียบ ความแตกต่างของค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่โดยวิธีผลต่างนัยสำคัญน้อยที่สุด (Least Significant Different : LSD.) และการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In - Depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) จำนวน 9 รูป/คน และวิเคราะห์ข้อมูลใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาประกอบปริบท

ผลการศึกษาพบว่า พระสงฆ์ส่วนใหญ่ ที่มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี มีพรรษาระหว่าง 1 – 5 พรรษา มีการศึกษาระดับปริญญาตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกนักธรรม) ระดับ

นักธรรมชั้นตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกบาลี) ประโยค 1 - 2 - ป.ธ.3 และมีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด ระหว่าง 1 – 5 ปี มีระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการได้รับประโยชน์ อยู่ในระดับมากที่สุด ด้านการร่วมวางแผนด้านการตัดสินใจ ส่วนด้านการติดตามและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด ส่วนปัญหาอุปสรรคจำแนกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ, ด้านการวางแผน, ปัญหาด้านการร่วมรับผลประโยชน์และด้านการติดตามและการประเมินผล

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม, พระสงฆ์, การอนุรักษ์, มรดกโลก

Abstract

This research entitled “Sangha’s Participation in Preservation of World Heritage Sites Ayutthaya Province.” The research consists of three main objectives, namely: 1) to study the Sangha’s participation in preservation of world heritage sites Ayutthaya Province; 2) to explore the level of Sangha’s participation in preservation of world heritage sites Ayutthaya Province; and 3) to analyze the problems, obstacles and recommendation on the Sangha’s participation in preservation of world heritage sites Ayutthaya Province. The research was the Mixed Methods: Quantitative Research by survey research and Qualitative Research with study of conceptual framework Cohen Jonh & Norman T.Uphoff’s Cohen and Norman T.Uphoff Coordination Theory: 1) Participation in Decision Making, 2) Participation in activities, 3) Participation in benefits, and 4) Participation in monitoring and evaluation.

The sample of this study consisted of 324 monks living in the area of world heritage sites by using specific sampling method. The data were analyzed by statistical techniques such as Frequency, Percentage, Mean, Standard Deviation, t-test, F-test (One-Way ANOVA) and Least Significant Difference: LSD. And for Qualitative Research, the data collection was conducted by In-depth Interview with 9 key-informants; and finally, the Content Analysis Technique was used for data analysis.

The findings of the research revealed that mostly monks are between

51–60 years old, being in monkhood between 1–5 years, educating in Bachelor Degree, Dharmic educating (Dhamma) in Dhamma Tree, Dharmic educating (Pali) in Pali II and III, and period to live in monastery between 1–5 years. Overall aspects have been found in good level; having considered each aspect, the aspect of gaining benefit has been found in good level, the aspect of planning, the aspect of making decision, and the aspect of monitoring and evaluation, respectively. Meanwhile, the problems and obstacles have been found in 4 aspects: the aspect of participation in decision making, Planning, Gaining benefits, and Monitoring and Evaluation.

Key Words: Participation, Sangha, Preservation, World Heritage

บทนำ

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ประชาชนมีสิทธิในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน รวมทั้งสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งหมายถึงชุมชนย่อมมีสิทธิในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมและสาธารณประโยชน์ร่วมกับ ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติตลอดจนพัฒนามาตรฐานในการให้บริการตลอดจนบุคลากรที่ให้บริการด้านต่าง ๆ ในภาคชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ให้มีคุณภาพเพียงพอที่จะรองรับการขยายตัวและการเปิดการค้าเสรีอาเซียน การส่งเสริมการมีส่วนร่วมแสดงบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรต่าง ๆ รวมทั้งแหล่งมรดกโลกในพื้นที่ชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายชุมชนและแบ่งปันความรู้และเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างพระสงฆ์ ประชาชนในชุมชน และภาครัฐ โดยเฉพาะการติดตามตรวจสอบการดำเนินงานของภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ที่จะเป็นแรงผลักดันให้ภาคการเมือง ภาครัฐ เอกชน ดำเนินการบริหารจัดการควบคุมดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมโปร่งใส และตรวจสอบได้ โดยใช้กลไก กระบวนการ แผนชุมชน การสร้างบูรณาการและความเชื่อมโยงกับแผนท้องถิ่นและแผนระดับต่าง ๆ โดยกระบวนการแผนชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความ

เข้มแข็งของชุมชน ให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้จักชุมชน ทุนทางสังคม ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถจัดการตนเองให้บรรลุเป้าหมายที่พึงปรารถนาได้ ส่งผลให้ชุมชน ครอบครัว และคนใน ครอบครัวสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข (ราชกิจจานุเบกษา, 2560)

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มขึ้นของมนุษย์เกิดขึ้นมากเท่าใดก็ย่อมสร้างวัตถุมากขึ้นเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย หรืออาคาร ศาสนสถานต่าง ๆ ซึ่งการก่อสร้างนั้นก็ต้องใช้วัสดุ แรงงาน ศิลปะซึ่งบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ความเจริญของบ้านเมืองนั้น ๆ ในแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ในทางตรงกันข้ามก็มีการทำลายสิ่งต่าง ๆ มากขึ้นด้วยโดยฝีมือมนุษย์ และภัยธรรมชาติ ซึ่งเราไม่สามารถที่จะปฏิเสธได้เลย ดังนั้น จึงมีองค์กรต่าง ๆ ซึ่งมองเห็นคุณค่าของศิลปะเหล่านั้น จึงได้ออกมาอนุรักษ์มรดกเหล่านั้นเพื่อให้อยู่ให้เป็นสมบัติทาง วัฒนธรรมตราบชั่วลูกหลาน อย่างเช่น องค์กรยูเนสโกได้ออกมาอนุรักษ์มรดกโลกซึ่งแบ่ง มรดกโลกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. มรดกโลกทางธรรมชาติ
2. มรดกโลกทางวัฒนธรรม

ในปัจจุบัน มีมรดกโลกทั้งหมด 1,031 แห่ง ใน 163 ประเทศทั่วโลก ซึ่งแบ่งเป็นมรดก โลกทางวัฒนธรรม 802 แห่ง มรดกโลกทางธรรมชาติ 197 แห่ง และอีก 32 แห่งเป็นแบบผสมทั้ง สองประเภท โดยอิตาลีเป็นประเทศที่มีจำนวนมรดกโลกมากที่สุด คือ 51 แห่ง แม้ว่ายูเนสโกจะ อ้างอิงถึงมรดกโลกแต่ละแห่งด้วยหมายเลข แต่การขึ้นทะเบียนในหลายครั้งก็จะผนวกเอามรดก โลกที่ได้ขึ้นทะเบียนไปแล้วเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมรดกโลกที่มีพื้นที่มากขึ้น ดังนั้น จึงมีหมายเลข มรดกโลกเกิน 1,200 ไปแล้ว แม้ว่าจะมีจำนวนมรดกโลกน้อยกว่าก็ตาม (ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก, 2559)

แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมและทางธรรมชาติของราชอาณาจักรไทย ได้รับการขึ้น ทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกจำนวน 5 แหล่ง โดยในปี พ.ศ. 2534 ในการประชุมคณะกรรมการ มรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ 15 ระหว่างวันที่ 9-13 ธันวาคม พ.ศ. 2534 ณ กรุงคาร์เทจ สาธารณรัฐ ตูนิเซียคณะกรรมการมรดกโลกได้มีมติเห็นชอบให้ขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และ ทางธรรมชาติเป็นแหล่งมรดกโลกจำนวน 3 แหล่ง โดยในจำนวนนี้เป็นแหล่งมรดกโลกทาง วัฒนธรรมจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ นครประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร (Historical Town of Sukhothai and Associated Historic Towns) และนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา (Historical City of Ayuthaya) ส่วนอีกแห่งหนึ่งนั้นเป็นแหล่งมรดกโลกทางธรรมชาติ ได้แก่ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร - ห้วยขาแข้ง (Thung Yai - Huai Kha Khaeng Wildlife Sanctuary) ต่อมาในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญครั้งที่ 16 ระหว่างวันที่

7-14 ธันวาคม พ.ศ. 2535 ณ กรุงแซนตาเฟ สหรัฐอเมริกา คณะกรรมการมรดกโลกได้มีมติให้ขึ้นทะเบียนแหล่งโบราณคดีบ้านเชียง (Ban Chiang Archaeological Site) เป็นแหล่งมรดกโลกทางด้านวัฒนธรรม และในการประชุมฯ สมัยสามัญครั้งที่ 29 ระหว่างวันที่ 10 – 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2548 ณ กรุงเดอร์บัน สาธารณรัฐแอฟริกาใต้ คณะกรรมการมรดกโลกได้มีมติให้ขึ้นทะเบียนพื้นที่กลุ่มป่าดงพญาเย็น - เขาใหญ่ (Dong Phrayayen - Khao Yai Forest Complex) เป็นแหล่งมรดกโลกทางธรรมชาติ (กรมศิลปากร, 2553)

อย่างไรก็ตาม สำหรับบทบาทของราชอาณาจักรไทยนอกจากการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาและเมืองบริวารพระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีเก่าแก่ของไทยที่มีความเจริญรุ่งเรืองยาวนานถึง 417 ปี แม้ว่าภายหลังจะถูกทำลายลงจากภัยสงคราม แต่ยังคงเหลือโบราณสถานและโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง และความมีอัจฉริยภาพของบรรพบุรุษของชาวกรุงศรีอยุธยา อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลก จากการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกสมัยสามัญ ณ กรุงคาร์เทจ ประเทศตูนิเซีย เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2534 อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ตั้งอยู่ที่เกาะเมือง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่างของประเทศไทย อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางทิศเหนือ 76 กิโลเมตร ตัวเกาะเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางของกรุงศรีอยุธยาในอดีต ถูกล้อมรอบด้วยแม่น้ำสำคัญ 3 สาย คือ แม่น้ำลพบุรี ด้านทิศเหนือ แม่น้ำป่าสักด้านทิศตะวันออก และแม่น้ำเจ้าพระยาด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมต่อการเกษตรกรรมอันเป็นพื้นฐานของการตั้งถิ่นฐาน เป็นชุมทางคมนาคมที่เอื้อต่อการค้า ทั้งภายในและภายนอก ทำให้กรุงศรีอยุธยาเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการค้าที่มีความสำคัญของภูมิภาคเอเชียและของโลก ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 20-23 กรมศิลปากร ได้ประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยา ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 93 ตอนที่ 102 ลงวันที่ 17 สิงหาคม พุทธศักราช 2519 พื้นที่ 1,810 ไร่ และในปี พุทธศักราช 2540 กรมศิลปากรได้ประกาศกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานพระนครศรีอยุธยาเพิ่มเติม ซึ่งครอบคลุมเกาะเมืองอยุธยาและพื้นที่รอบนอกเกาะเมืองทุกด้านที่ปรากฏหลักฐานด้านประวัติศาสตร์โบราณคดี รวมพื้นที่โบราณสถานประมาณ 3,000 ไร่ ปัจจุบัน นครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยากำลังมีการขยายตัวทางกายภาพอย่างมาก โดยมีการขยายเมืองเพื่อสร้างอาคารที่อยู่อาศัยต่าง ๆ การสร้างอาคารที่บดบังทัศนียภาพที่สวยงาม เป็นการทำลายคุณค่าของโบราณสถาน ตลอดจนการพัฒนาของถนนหนทางภายในเขตเมือง เพื่อรองรับการคมนาคมที่นักท่องเที่ยวต่างมาเยี่ยมชมอุทยานประวัติศาสตร์ ทำให้เขตพัฒนาเป็นไปอย่างไร้ทิศทางของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม เช่น การสร้างบ้านพัก ที่อยู่อาศัย บ้านจัดสรร อยู่โดยรอบโบราณ

สถานและการถนอมศิลปกรรมต่าง รวมทั้งปัญหาของขยะมูลฝอย เป็นต้น

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีจำนวนนักท่องเที่ยวเป็นอันดับที่ 7 ของประเทศ และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยร้อยละ 70 และต่างชาติร้อยละ 30 มีรายได้จากการท่องเที่ยว 13,000 ล้านบาท เป็นอันดับที่ 16 ของประเทศ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2559) จากข้อมูลเห็นได้ว่าจังหวัดพระนครศรีอยุธยามีจำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยเฉพาะที่มาชมโบราณสถานและวัดที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เช่น วัดหน้าพระเมรุ วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดมหาธาตุ วัดไชยวัฒนาราม วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัดพุทไธศวรรค์ วิหารพระมงคลบพิตร เป็นต้น ซึ่งในเขตบริเวณเกาะเมืองส่วนใหญ่จะเป็นที่ตั้งของวัดเก่าแก่ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญ ดังนั้น หากอุทยานประวัติศาสตร์นครศรีอยุธยาไม่ได้รับการเอาใจใส่ดูแลจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยเฉพาะท้องถิ่นที่ต้องมีความเข้าใจในการพัฒนาเมืองที่เป็นเมืองเก่า ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติ จะต้องดำเนินการอย่างระมัดระวัง เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหาย และทำลายคุณค่าของความเป็นเมืองเก่าที่ได้รับการยอมรับเป็นเมืองมรดกโลก ก็อาจจะทำให้เมืองเก่าแห่งนี้ถูกกลดลดความสำคัญในอนาคตได้

อย่างไรก็ดี สภาพแหล่งโบราณสถานในอำเภอพระนครศรีอยุธยายังคงถูกทำลายจนชำรุดทรุดโทรมปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมากไม่น้อยการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้ทั้งภาครัฐ และเอกชนจะมีหน่วยงานดูแลเอาใจใส่และออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณสถานและการเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมโดยมีพระสังฆาธิการเป็นแกนนำในการดูแลจัดการแหล่งโบราณสถานอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีโบราณสถานหลายแห่งที่ยังคงถูกรบกวนและถูกทำลาย อย่างขาดจิตสำนึก และขาดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานที่เป็นสมบัติของชาติ ซึ่งผู้ที่ทำลายโบราณสถานอันเป็นสมบัติของชาตินั้นตัวการสำคัญคือลูกหลานไทยนั่นเอง (กรมศิลปากร, 2533: 110)

ปัจจุบันแหล่งโบราณสถานภายในเมืองพระนครศรีอยุธยาได้รับการดูแลเอาใจใส่จากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเช่นเดียวกับแหล่งโบราณสถานแหล่งอื่น ๆ ทั่วประเทศ หน่วยงานที่รับผิดชอบคือ กรมศิลปากรมีหน้าที่ควบคุมดูแลรักษาทำนุบำรุงมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ได้อนุรักษ์เมืองพระนครศรีอยุธยาไว้เป็นหลักฐานทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาติในฐานะนครประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาอารยธรรมของโลก และได้จัดทำแผนแม่บทโครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาถึงแม้จะได้รับการดูแลจากหน่วยงานของรัฐแล้วก็ตาม แต่จำนวนแหล่งโบราณสถานที่มีอยู่มากมาย ทั้งในเกาะเมืองและรอบเกาะเมืองซึ่งมีอยู่มากมายหลายร้อยแห่ง เมื่อกาลเวลาผ่านไปก็มักจะถูกทำลายลงไปในรูปแบบ

แบบต่าง ๆ มากมาย จากการสำรวจเมื่อปี พ.ศ. 2510 พบว่า ในบริเวณดังกล่าวมีโบราณสถานมากกว่า 400 แห่ง แต่ต่อมาอีก 20 ปี คือเมื่อ ปี พ.ศ. 2530 โบราณสถานดังกล่าวได้ถูกทำลายไปจนเหลืออยู่เพียง 249 แห่งเท่านั้น จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลา 20 ปี มีการทำลายโบราณสถานจนสูญหายไปถึง 50% (วีระ เปล่งรัศมี, 2543: 83) ปัจจุบัน สภาพแหล่งมรดกโลกพระนครศรีอยุธยา ยังคงถูกทำลายซ้ำรุดทรุดโทรมปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมากไม่น้อยการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโบราณสถานโบราณวัตถุ และศิลปวัฒนธรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้ทั้งภาครัฐและเอกชนจะมีหน่วยงานดูแลเอาใจใส่และออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่มีแหล่งโบราณสถานและการเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม โดยมีพระสังฆาธิการเป็นแกนนำในการดูแลจัดการแหล่งโบราณสถานอยู่แล้ว แต่ก็ยังมีโบราณสถานหลายแห่งที่ยังคงถูกรบกวนและถูกทำลาย อย่างขาดจิตสำนึก และขาดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานที่เป็นสมบัติของชาติ ซึ่งผู้ทำลายโบราณสถานอันเป็นสมบัติของชาตินั้นตัวการสำคัญคือลูกหลานไทยนั่นเอง (กรมศิลปากร, 2533: 110)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาเกี่ยวกับประเด็นคณะสงฆ์ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ว่ามีบทบาทในการมีส่วนร่วมกับชุมชนในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยาอย่างไรบ้าง เพื่อจะเป็นแนวทางในการพัฒนาและอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้สวยงามและอยู่คู่กับชนชาติไทยตลอดไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
2. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methods) มีทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่มุ่งสำรวจและศึกษาข้อมูลเชิงลึกในสภาพของการมีส่วนร่วมของพระ

สงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และในเชิงปริมาณ (Qualitative Research) ที่รวบรวมข้อมูลทั่วไปของกลุ่มประชากรที่ต้องการศึกษา โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In - depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) เพื่อให้ทราบข้อมูลรายละเอียด และประกอบกับการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์และอธิบายตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

ในการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ใช้วิธีการแจกแบบสอบถาม เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรตัวอย่างในการศึกษาวิจัย โดยศึกษาตามกรอบแนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของ โคเฮน จอร์น และ นอร์แมน อัปฮอฟฟ์ (Cohen Jonh & Norman T.Uphoff) ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม 3) การมีส่วนร่วมด้านการได้รับประโยชน์ และ 4) การมีส่วนร่วมด้านติดตามผลและประเมินผล ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) โดยให้ข้อมูลเชิงลึกเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants) ในการสัมภาษณ์ครั้งนี้จำนวน 9 รูป/คน

อภิปรายผลการวิจัย

1. ปัจจัยส่วนบุคคล ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล ของผู้ตอบแบบสอบถาม ซึ่งเป็นพระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ในวัดที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองมรดกโลก โดยปัจจัยส่วนบุคคล พบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี มีพรรษาระหว่าง 1 – 5 พรรษา มีการศึกษาระดับปริญญาตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกนักธรรม) ระดับนักธรรมชั้นตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกบาลี) ประโยค 1-2 – ป.ธ.3 และมีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด ระหว่าง 1 – 5 ปี

2. ผลการวิเคราะห์ระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกพระนครศรีอยุธยา

ผลการวิเคราะห์ระดับความคิดเห็นของพระสงฆ์ต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทั้ง 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการตัดสินใจ 2) ด้านการร่วมวางแผน 3) ด้านการได้รับประโยชน์ 4) ด้านการติดตามและประเมินผล ดังมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย = 3.52 เมื่อพิจารณา

รายด้าน พบว่า ด้านการได้รับประโยชน์ อยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ย = 3.65 ด้านการร่วมวางแผน มีค่าเฉลี่ย = 3.54 ด้านการตัดสินใจ มีค่าเฉลี่ย = 3.46 และด้านการติดตามและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด มีค่าเฉลี่ย = 3.43 ตามลำดับ

2) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการมีส่วนร่วมด้านการตัดสินใจ โดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย = 3.46 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ข้อว่า ท่านได้มีส่วนร่วมรับรู้ในปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองมรดกโลก เช่น ปัญหาเรื่องความสะอาด ปัญหาเรื่องร้านค้า ปัญหาสิ่งแวดล้อม การบุกรุกโบราณสถาน เป็นต้น อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย = 3.64 รองลงมา คือ ข้อว่า ท่านได้มีส่วนร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองมรดกโลก เช่น การสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน การร่วมมือของคนในชุมชนและนักท่องเที่ยว เป็นต้น มีค่าเฉลี่ย = 3.47

3) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านการร่วมวางแผน โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย = 3.54 เมื่อพิจารณารายข้อ พบว่า ข้อว่า ท่านได้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนปัจจัยเพื่อกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เมืองมรดกโลก เช่น เงิน สิ่งของ แรงงาน เป็นต้น อยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ย = 3.66 รองลงมา คือ ท่านได้มีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์และให้ข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เมืองมรดกโลกกับนักท่องเที่ยวและบุคคลภายนอกได้รับทราบ มีค่าเฉลี่ย = 3.56

4) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านการได้รับประโยชน์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย = 3.65 เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อว่าท่านได้รับประโยชน์จากการพัฒนาความรู้ในการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานเมืองมรดกโลกอย่างถูกวิธีและยั่งยืน อยู่ในระดับมากที่สุดมีค่าเฉลี่ย = 3.82 รองลงมา คือ ข้อว่า ท่านได้รับประโยชน์จากการประชาสัมพันธ์เมืองมรดกโลกเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่ทรงคุณค่า มีค่าเฉลี่ย = 3.74 และข้อว่า ท่านได้ใช้ประโยชน์จากเมืองมรดกโลกเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านศิลปะ วัฒนธรรม สถาปัตยกรรม และความรุ่งเรืองของเมืองหลวงในอดีต มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด = 3.53

5) ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านการติดตามและประเมินผล โดยภาพรวม อยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ย = 3.43 เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ พบว่า ข้อว่า ท่านได้มีส่วนร่วมในการประเมินสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อในการให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกของหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน และข้อว่าท่านได้มีส่วนร่วมในการติดตามการปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์

เมืองมรดกโลก อยู่ในระดับปานกลางมีค่าเฉลี่ย = 3.49 รองลงมา คือ ข้อว่า ท่านได้มีส่วนร่วมในการประเมินปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของเมืองมรดกโลก และท่านได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลการปฏิบัติงานประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เมืองมรดกโลก มีค่าเฉลี่ย = 3.43

3. ผลการทดสอบสมมติฐาน

ผู้วิจัยได้สรุปผลการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นการทดสอบสมมติฐานการวิจัย โดยการวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างตัวแปรได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิการศึกษาทางโลก วุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกนักธรรมและบาลี) และระยะเวลาการอาศัยอยู่ภายในวัด โดยผลการทดสอบดังนี้

พระสงฆ์ที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาทางธรรม (นักธรรมและบาลี) และระยะเวลาที่จำพรรษาภายในวัดต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ ขณะที่พระสงฆ์ที่มีวุฒิการศึกษาทางโลกแตกต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยภาพรวมแตกต่างกัน อย่างมีระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 จึงยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้

4. ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 9 ท่าน ในประเด็นที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ดังได้ประมวลมา ต่อไปนี้

4.1) ปัญหาด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ส่วนมากโดยเฉพาะท่านที่ไม่ได้เป็นเจ้าของพระสังฆาธิการ ส่วนมากจะเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านการอนุรักษ์แบบห่าง ๆ เช่น การทำตามนโยบายของเจ้าอาวาสและของทางรัฐบาลเท่านั้น ไม่ได้มีส่วนร่วมการตัดสินใจและมีส่วนร่วมในการประชุมปรึกษาหารือในการบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุที่ขึ้นทะเบียนและถาวรวัตถุที่ทรงคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อที่จะอนุรักษ์เพื่อเป็นสมบัติของชาติให้ดำรงอยู่และมีความเหมาะสมในการใช้งานโดยไม่ทำลายคุณค่า

4.2) ปัญหาด้านการวางแผน ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ส่วนมากโดยเฉพาะท่านที่ไม่ได้เป็นเจ้าของพระสังฆาธิการ ไม่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผนใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือแม้การจัดการในเรื่องภูมิทัศน์และดูแลจัดระเบียบในการใช้สถานที่อันเป็นถาวรวัตถุให้ถูกต้องตามกฎหมายระเบียบเพื่อให้นักท่องเที่ยวหรือพระภิกษุทำลายโบราณสถานหรือโบราณวัตถุ ที่มีอยู่เพื่อความสวยงามและ

มีอายุการใช้งานที่ยืนยาว

4.3) ปัญหาด้านการร่วมรับผลประโยชน์ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ส่วนมากโดยเฉพาะท่านเป็นเจ้าของพระสังฆาธิการ ย่อมมีส่วนอย่างมากในด้านผลประโยชน์อันเกิดจากการที่มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเข้ามาเที่ยวในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลหรืองานสำคัญต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละปี ปัญหาที่อาจจะเกิดมีจากผลประโยชน์เหล่านั้นน่าจะมาจากการบริหารจัดการผลประโยชน์ที่ดีมีประสิทธิภาพ เพื่อเรารักษาโบราณสถานและโบราณวัตถุให้สวยงามจัดระเบียบดีแล้ว นักท่องเที่ยวจะมาเที่ยววัดก็จะมีปัจจัยเข้ามา ชาวบ้านรอบพื้นที่ก็จะมีรายได้ มีงานทำ ทำให้เศรษฐกิจในชุมชน มีรายได้หมุนเวียน ลดปัญหาความยากจน ตกงาน ของคนในชุมชน และยังเป็นการสร้าง ความศรัทธาให้กับนักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไป

4.4) ปัญหาด้านการติดตามและประเมินผล ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ส่วนมากโดยเฉพาะท่านที่ไม่ได้เป็นเจ้าคณะพระสังฆาธิการ ไม่ได้มีส่วนร่วมในด้านนี้โดยชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องด้วยความไม่เข้าใจในระบบการบริหารจัดการของภาค รัฐ หนึ่ง เกิดจากการไม่ประสานงานกันที่ดี มีประสิทธิภาพ ขาดการประสานความร่วมมือกัน ที่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน เมื่อมีการพัฒนาและอนุรักษ์ที่เกิดจากการวางแผนแล้ว ก็ต้องติดตามว่าได้ปฏิบัติตามแผนที่ได้ประชุมร่วมมือในการอนุรักษ์ของนักท่องเที่ยว และพระภิกษุที่จำพรรษา อยู่ในวัดนั้น ๆ ว่าช่วยกันดูแลและประสบผลสำเร็จตามแผนและถูกต้องตามหลักการอนุรักษ์มากน้อยเพียงใด

สรุปผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วัดสุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์และชุมชน ในการพัฒนาและอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และเพื่อศึกษาวิเคราะห์ ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้ผลสรุปดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยส่วนบุคคล พบว่าพระสงฆ์ส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี มีพรรษาระหว่าง 1 – 5 พรรษา มีการศึกษาระดับปริญญาตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกนักธรรม) ระดับนักธรรมชั้นตรี มีวุฒิการศึกษาทางธรรม (แผนกบาลี) ประโยค 1 - 2 - ป.ธ.3 และมีระยะเวลาที่สังกัดอยู่ภายในวัด ระหว่าง 1 – 5 ปี

2. ระดับความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ย = 3.52 เมื่อพิจารณารายด้าน พบว่า ด้านการได้รับประโยชน์ อยู่ในระดับมากที่สุด มีค่าเฉลี่ย = 3.65 ด้านการร่วมวางแผน มีค่าเฉลี่ย = 3.54 ด้านการตัดสินใจ มีค่าเฉลี่ย = 3.46 และด้านการติดตามและประเมินผล มีค่าเฉลี่ยน้อยที่สุด มีค่าเฉลี่ย = 3.43 ตามลำดับ

3. ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะในการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสามารถประมวลข้อดังต่อไปนี้ ด้านการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ: พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ส่วนมากโดยเฉพาะท่านที่ไม่ได้เป็นเจ้าของพระสังฆาธิการ ส่วนมากจะเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมในด้านการอนุรักษ์แบบห่าง ๆ เช่น การทำตามนโยบายของเจ้าอาวาส และของทางรัฐบาลเท่านั้น ด้านการวางแผน: พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ไม่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผนใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์เมืองมรดกโลกจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ปัญหาด้านการร่วมรับผลประโยชน์: พระภิกษุสงฆ์ที่อยู่ในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก มีส่วนอย่างมากในด้านผลประโยชน์อันเกิดจากการท่องเที่ยวในเขตพื้นที่เมืองมรดกโลก ปัญหาที่อาจจะเกิดมีจากผลประโยชน์เหล่านั้นน่าจะมาจากการบริหารจัดการผลประโยชน์ที่ดีมีประสิทธิภาพ ปัญหาด้านการติดตามและประเมินผล: พระภิกษุสงฆ์ส่วนมากโดยเฉพาะท่านที่ไม่ได้เป็นเจ้าของพระสังฆาธิการ ไม่ได้มีส่วนร่วมในด้านนี้โดยชัดเจนเป็นรูปธรรม เนื่องจากการความไม่เข้าใจในระบบการบริหารจัดการของภาครัฐ และไม่มีการประสานงานกันที่ดีมีประสิทธิภาพ ขาดการประสานความร่วมมือกันที่ปรากฏเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2533). **แผนแม่บทนครประวัติศาสตร์ พระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร: สมาพันธ์
- กองโบราณคดี. (2532). **เอกสารกองโบราณคดี หมายเลข 1/2532 ทฤษฎีและแนวทางปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณสถานและแหล่งโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร : หิรัญพัฒน์,
- เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์. (2555). **อนุสัญญาเพื่อการปกป้องคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ใช่กายภาพ**. วารสารเมืองโบราณ. (2)38, 118-125.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. (2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก หน้า 15.
- วีระ เปล่งรัศมี. (2543). **บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กระทรวงวัฒนธรรม. **ศูนย์ข้อมูลมรดกโลก**. อนุสัญญามรดกโลก. สืบค้น 20 สิงหาคม 2559, จาก <http://www.thaiwhic.go.th/convention.aspx>